

Doi: <https://doi.org/10.15407/dse2017.01.066>

УДК [314.7 : 379.85] : 008

JEL CLASSIFICATION: G 61, N 30

М.М. БІЛЬ

канд. держ. упр., старш. наук. співроб., докторант
ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього НАН України»
79000, м. Львів, вул. Козельницька, 4
E-mail: bmm1983@gmail.com

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ОГЛЯД ПРОСТОРОВОЇ МОБІЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ

Здійснено ретроспективний огляд передумов формування просторової мобільності населення як однієї з визначальних рис сучасного суспільства. З'ясовані основні практики реалізації просторової мобільності населення в розрізі етапів розвитку людства, які показують характер мобільних переходів. Вони відображають сприйняття просторової мобільності як способу: захисту й безпеки в первісному суспільстві; життя й пошуку кращих умов проживання у період мисливсько-збиральницького суспільства; освоєння нових територій в аграрному суспільстві; способу пошуку кращих умов праці в період технологічних змін і стрімкого зростання чисельності населення в індустріальному суспільстві. У сучасному інформаційному суспільстві мобільність трансформується у право та інструмент демографічної й економічної політики. Для подальшого, технолого-сингулярного, етапу формуються сприятливі передумови сприйняття мобільності як норми. Періодизація розвитку людства з визначенням мобільних переходів розкриває наукову новизну даного дослідження.

Проаналізовано глобальні тенденції зростання просторової мобільності населення за зовнішнім вектором. Аналіз динаміки щодо кількості міжнародних мігрантів, біженців, студентів за останніх 50 років довів інституціоналізацію міграції як звичної практики для сучасного суспільства. Виявлено існування все більшої кількості суспільств, основна частка населення яких перебуває у статусі мігранта. Аналіз даних щодо частки мігрантів у загальній чисельності населення підтвердив зростання демографічної залежності розвинених держав від міграційного чинника.

Результати довгострокового аналізу глобальних процесів щодо реалізації просторової мобільності населення дозволили дійти висновку, що людство нині перебуває на етапі ризику неконтрольованого планетарного перерозподілу людських ресурсів. Така ситуація змушує переорієнтувати державну міграційну політику зі звичної практики міграційного режиму на організацію системного моніторингу з визначенням рівня і допустимих меж просторової мобільності населення. Це формуватиме інформаційний базис реалізації державної міграційної політики на етапі протидії міграційним втратам.

Ключові слова: просторова мобільність, розвиток людства, мобільні переходи, міжнародна міграція, міжнародний туризм.

М.М. Біль

канд. гос. упр., старш. науч. сотр., докторант
ГУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього НАН України»
79000, г. Львов, ул. Козельницькая, 4
E-mail: bmm1983@gmail.com

© БІЛЬ М.М., 2017

РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ ОБЗОР ПРОСТРАНСТВЕННОЙ МОБИЛЬНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ

Осуществлен ретроспективный обзор предпосылок формирования пространственной мобильности населения как одной из определяющих черт современного общества. Выявлены основные практики реализации пространственной мобильности населения в разрезе этапов развития человечества, которые показывают характер мобильных переходов. Они отражают восприятие пространственной мобильности как способа: защиты и безопасности в первобытном обществе; жизни и поиска лучших условий проживания в период общества охотников и собирателей; освоения новых территорий в аграрном обществе; поиска лучших условий труда в период технологических изменений и стремительного роста численности населения в индустриальном обществе. В современном информационном обществе мобильность трансформируется в право и инструмент демографической и экономической политики. Для следующего, технологического-сингулярного, этапа формируются благоприятные предпосылки восприятия мобильности как нормы. Периодизация развития человечества с определением мобильных переходов раскрывает научную новизну данного исследования. Проанализированы глобальные тенденции роста пространственной мобильности населения по внешнему вектору. Анализ количества международных мигрантов, беженцев, студентов за последние 50 лет доказал институционализацию миграции как привычной практики для современного общества. Обнаружено существование все большего количества обществ, доминирующая часть населения которых находится в статусе мигранта. Анализ данных относительно доли мигрантов в общей численности населения подтвердил растущую демографическую зависимость развитых государств от миграционного фактора. Результаты долгосрочного анализа глобальных процессов относительно реализации пространственной мобильности населения позволили прийти к выводу, что человечество сейчас пребывает на этапе риска неконтролируемого планетарного перераспределения человеческих ресурсов. Такая ситуация заставляет переориентировать государственную миграционную политику с обычной практики миграционного режима на организацию системного мониторинга с определением уровня и допустимых пределов пространственной мобильности населения. Это будет формировать информационный базис реализации государственной миграционной политики как противодействия миграционным потерям.

Ключевые слова: пространственная мобильность, развитие человечества, мобильные переходы, международная миграция, международный туризм.

M. M. Bil

PhD (Public Administration), Senior Researcher, Doctoral Student
State Institution «Institute of Regional Research named
after M.I. Dolishnyi of the NAS of Ukraine»
79000, Ukraine, Lviv, st. Kozelnicka, 4
E-mail: bmm1983@gmail.com

RETROSPECTIVE REVIEW OF SPATIAL MOBILITY OF POPULATION

A retrospective review of the prerequisites of formation of spatial mobility as one of the defining features of modern society is made. The basic practices of spatial mobility implementation in the context of the stages of human development, that reveal the nature of mobile transitions, are identified. They reflect the perception of spatial mobility as: a way of protection and security in the primitive society; lifestyle and search for the best living conditions during the period of hunting and gathering society; a way of development of new territories in the agricultural society; a way to search for the best working conditions in the period of technological changes and rapid population growth in the industrial society. Mobility is transformed into the right and tools of demographic and economic policy in the modern information society. The perception of mobility as a norm is expected in the future in technological and singular society. The scientific novelty of this study is the periodization of human development with the definition of mobile transitions.

The global growth trends in spatial mobility (external vector) are analyzed. The institutionalization of migration as a usual practice for modern society is proven by analysing the dynamics of the number of international migrants, refugees, students over the past 50 years. The existence of increasing number of societies, whose dominant share of population consists of immigrants, is found. Analysis of data on the share of migrants in total population confirms the growing demographic dependence of developed countries on the migration factor.

The results of long-term analysis of global processes for the implementation of spatial mobility allowed to conclude that humanity is now located in the plane of the risk of uncontrolled redistribution of global human resources. This situation forces the state migration policy to refocus from the usual migration regime practice to the organization of systematic monitoring and determination of limits of spatial mobility. This information will form the basis for the implementation of state migration policy to counteract migration losses.

Keywords: *spatial mobility, human development, mobile transitions, international migration, international tourism.*

Постановка проблеми. Сучасне суспільство без сумнівів можна означити як високомобільне. У ході тривалого еволюційного процесу, який за останнє століття набув значного динамічного прискорення, людство у своєму розвитку пройшло різні етапи, позначені прогресивними змінами у способах використання ресурсів та якості організації життя. Різні періоди характеризувались різними соціально-демографічними, економічними, технологічними, політико-безпековими умовами, і кожному з них притаманні специфічні особливості людського розвитку.

Питання просторової мобільності населення поки не знаходить належного висвітлення у працях вітчизняних учених. Дуже багато напрацювань розкривають різні аспекти міграції як одного з напрямів реалізації високого рівня мобільності. Є дослідження в царині туризмології, що відображають схильність населення до тимчасових переміщень із метою рекреації та туризму. Цим процесам передують формування певного рівня просторової мобільності і вже на цьому етапі можна впливати на населення, протидіючи ймовірним міграційним втратам та асиметрії у туристичних потоках. Дане дослідження покликане привернути увагу до такої важливої соціально-економічної категорії як «просторова мобільність», розкрити її теоретичну сутність та описати історичні передумови формування. При цьому зроблено акцент на зовнішньому векторі просторових переміщень населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати даного дослідження базуються на напрацюваннях українських учених, які розкривають різні аспекти мобільної властивості сучасного суспільства, у тому числі в просторовому вимірі – О. Білик (O. Bilyk), В. Близнюк (V. Blyznuuk), І. Каленюк (I. Kaleniuk), В. Приймак (V. Pryymak), С. Сардак (S. Sardak) [1], Д. Свириденко (D. Svyrydenko), М. Стрюк (M. Stryuk) [2] та ін. Теоретичні основи вивчення просторової мобільності закладені знаними зарубіжними вченими: З. Бауман (Z. Bauman) – мобільність як захищеність [3]; Ф. Дювель (F. Duval) – методологія мобільності; Е. Тоффлер (A. Toffler) – мобільність як ознака періодизації розвитку; Д. Массей (D. Massey) – міграційні детермінанти [4]; Дж. Уррі (J. Urry) – канали мобільності; П. Вікрамасекара (P. Wickramasekara) – економічні мотиви мобільності [5]; Г. Ворд (G. Ward), Ж. Дельоз (G. Deleuze), Ф. Гваттарі (F. Guattari), М. Кастельс (M. Castells), М. Манн (M. Mann) – концепція мобільного суспільства; П. Сорокін (P. Sorokin) – соціальна мобільність; Т. Фаїст (T. Faist) – транснаціоналізація і міграція та ін. Важливими є також напрацювання вчених з популярного міграційного питання, що відображає один із наслідків реалізації високого рівня просторової мобільності населення. Тут варто відзначити праці Ю. Курунової (Yu. Kurunova) [6], Е. Лібанової (E. Libanova), О. Малиновської (O. Malynovska), О. Позняка (O. Poznyak), Л. Ткаченко (L. Tkachenko), У. Садової (U. Sadova) та ін.

Інформаційною основою аналітичних розрахунків цієї публікації слугували статистичні звіти Міжнародної організації міграції (International Organization for Migration), Інституту міграційної політики (Migration Policy Institute), Організації

економічного співробітництва та розвитку (OECD), Світового банку (World Bank), а також веб-ресурси ICEF Monitor, Statista, worldometers.info.

Метою статті є ретроспективне дослідження передумов формування просторової мобільності населення у глобальному вимірі з акцентом на зовнішній вектор задля розуміння закономірностей зростання її рівня і можливості реалізації міграційної політики на етапі протидії міграційним втратам.

Наукова новизна. Наукова новизна цієї публікації полягає у розвитку теоретико-методологічних основ дослідження просторової мобільності населення, що залишається мало вивченою категорією з економічної точки зору. Перший етап глибинних методологічних розробок передбачає розуміння історичних передумов формування просторової мобільності населення, яка нині поступово трансформується у звичну норму повсякденного життя кожної людини, а зростання масштабів її реалізації змушує до пошуку нових способів управлінського впливу. Матеріал даної публікації покликаний привернути увагу вітчизняних учених до питання просторової мобільності населення та необхідності наукового обґрунтування її рівня і меж, аби не допустити деструктивного впливу на процеси людського розвитку.

Виклад основного матеріалу. Просторова мобільність населення у теоретичному сенсі відображає його готовність і спроможність здійснювати переміщення у визначених просторово-часових координатах, що в більшості випадків сприймаються як комфортні. У процесі формулювання теоретико-методологічних основ дослідження просторової мобільності населення вкрай важливо здійснити ретроспективний огляд передумов її формування. При цьому доцільно орієнтуватись на загальновідомі періоди цивілізаційного розвитку, що бере початок від первісного (доцивілізаційного) суспільства до теперішнього, що нині інтерпретується як інформаційне, з подальшим імовірним переходом до технологічно-сингулярного.

З табл. 1 бачимо, що на етапі первісного суспільства мобільність людини була вкрай обмеженою, її мета полягала в об'єднанні з іншими представниками людського виду. Практика номадизму була майже відсутньою та проявлялась у пошуку кращого середовища перебування і добування їжі. На етапі мисливсько-збиральницького суспільства номадизм значно поширився. Поступово він інституціоналізувався у стиль життя для багатьох племен, які, як правило, пересувались степовими просторами. Цей етап вважають часом виникнення кочових «імперій» та початку містобудування.

Доволі тривалий період аграрного суспільства характеризувався багатьма значущими змінами. У рамках простеження еволюції розвитку людства і зростання рівня його просторової мобільності на особливу увагу заслуговує велике переселення народів. Аграрний період – це час активного просторового розвитку, що проявлявся як у містобудуванні, так і в освоєнні нових територій. Значну роль тоді відіграв період Великих географічних відкриттів. Фактично був своєрідний переломний момент, коли людство усвідомило просторові масштаби свого існування та сформувало планетарний світогляд самоідентифікації. Також це період прояву перших ознак освітньої мобільності: в середньовіччі в університетських колах можна було знайти студентів, відомих як «*clerici vagantes*» (мандрівні студенти, колишні студенти та навіть професори), які користувались можливостями переміщення всередині і за межами країни, щоб відвідати кращі університети; кожен із яких мав певну спеціалізацію, де студентська еліта могла знайти кращі знання і кращих учителів [2, с. 47].

Таблиця 1. Практика реалізації просторової мобільності населення у різні етапи розвитку людства

Етап	Основне значення мобільності	Панівні практики реалізації мобільності (мобільні переходи)
Первісне (доцивілізаційне) суспільство (до VIII тис. до н. е.)	спосіб захисту, безпеки	обмежена мобільність з метою пошуку кращих умов перебування і добування їжі
Мисливсько-збиральницьке суспільство (VIII тис. до н. е. – IV тис. до н. е.)	спосіб життя, пошуку кращих умов проживання	активізація кочівництва (номадизму) у ході розвитку скотарства як прояву специфічної культури стилю життя степових племен або з метою військових походів; виникнення кочових «імперій»
Аграрне суспільство (IV тис. до н. е. – сер. XVIII ст. н. е.)	спосіб освоєння нових територій	збереження практики кочівництва; формування міграційної активності внаслідок зростання чисельності населення та нових можливостей переміщень у глобальному просторі після Великих географічних відкриттів; практика переселення з Європи до Америки, Азії, Африки, Океанії; виникнення освітньої мобільності, практика мандрівних студентів; формування туристичної активності в умовах становлення організованого туризму (середина XVIII ст.)
Індустріальне суспільство (сер. XVIII – кін. XX ст.)	спосіб пошуку кращих умов праці в період технологічних змін, стрімкого зростання чисельності населення	початок практики свідомого стимулювання імміграції (як правило, на європейському континенті); зростання трудовіміграційних процесів унаслідок промислової революції й активної індустріалізації економіки; розвиток міграційної мережі «Європа – Новий Світ»; масова еміграція з Британії, Італії, Австро-Угорщини, Німеччини, Іспанії у кінці XIX ст. Імміграційна залежність США, Канади, Австралії; інституціоналізація міграції як чинника просторового розвитку, урбанізаційних процесів; зростання туристичної активності в умовах становлення індустрії туризму
Інформаційне суспільство (кін. XX ст. – 2100 р.)	право, інструмент демографічної та економічної політики	трансформація міграції і туризму в глобальне явище; домінування населення країн «третього світу» в структурі мігрантів; зростання імміграційної залежності Європи; проблеми економічної міграції в умовах поглиблення розривів за рівнем розвитку між країнами; формування глобальної міграційної мережі; масовість туризму в умовах глобалізації індустрії, формування культури рекреації і подорожей
Технологічно-сингулярне суспільство (від 2100 р.)	норма	домінування віртуальних форм мобільності над реальними; реальні форми мобільності виключно з мотивів потреби рекреації, пізнання, саморозвитку

Джерело: складено за даними [1, с. 18; 4, с. 170; 6, с. 16–17].

Індустріальна епоха ознаменована формуванням міграційної політики, що обумовлено активізацією міграційних процесів в умовах науково-технічного прогресу, індустріалізації економіки та виникнення нових ареалів притягнення робочої

сили. Високий рівень мобільності населення на фоні підвищення рівня добробуту та освіченості полягав у зростанні туристичних потоків, що спричинило становлення організованого туризму.

Період інформаційного суспільства як етап розгортання нової форми людського буття – віртуальної реальності, що підміняє соціальну (створює симуляцію власне людського існування), супроводжується сприйняттям високої просторової мобільності як права кожної людини [7].

Поточний трансформаційний перехід до технолого-сингулярного суспільства (з упровадженням роботизованих технологій) означений подальшим зростанням рівня мобільності, що визначає потребу її дослідження на стадії формування та реалізації в туристичній і міграційній активності, а також ймовірних трансформацій у віртуальні форми. Передбачається, що черговий етап забезпечить виникнення нових форм людського буття, в яких тісно переплітатимуться реальний фізичний і віртуальний простори. Нові технології дозволять симулювати різні ситуації, що скоротить потребу людини у реальних переміщеннях. За таких умов просторова мобільність набуде нових ознак, що теж потребує ретельного вивчення.

Простеження формування просторової мобільності населення в розрізі основних етапів розвитку людства привертає увагу до найбільш показових еволюційних змін. Величезну роль у зростанні просторової мобільності відіграє демографічний розвиток. Мобільність населення збільшувалася в умовах значної активізації процесів демовідтворення: щоб досягти чисельності 1 млрд людству потрібно було 1800 років, 2 млрд – 130 років (1930 рік), 3 млрд – 30 років (1959 рік), 4 млрд – 15 років (1974 рік), 5 млрд – лише 13 років (1987 рік) [8]. Лише за період 1955–2016 років чисельність населення зростає в 2,7 рази. Такі самі пропорції має і зростання щільності населення – з 21 осіб/м² у 1955 році до 57 осіб/м² у 2016 році.

Не менш значущими для просторової мобільності населення стали чинники розвитку транспортної та комунікаційної інфраструктури. Новітні проекти створення глобальних транспортних мереж, постійне нарощування швидкості просторових переміщень безумовно відіграють колосальну роль у реалізації мобільності населення, забезпечуючи, водночас, вищу циркуляцію людських та інших ресурсів.

Зростання чисельності населення спричинило інституціоналізацію практики просторових переміщень – міграції. Нині кількість міжнародних мігрантів сягнула майже 244 млн осіб, що складає 3 % від усього населення землі. Особливо показовою є динаміка останніх десятиліть: цей показник упродовж 1960–2015 років збільшився втричі (рис. 1).

Географічна структура міграційної активності, тобто країни походження і призначення міжнародних мігрантів, за останнє століття теж істотно змінилась. Якщо на початку ХХ століття основними донорами мігрантів були Велика Британія (до 41 % від усього населення), Норвегія (36 %), Португалія (30 %), то в 2000-х – Мексика (10 % від усього населення), Афганістан (10 %), Марокко (9 %). Якщо на етапі формування індустріального суспільства причиною міграцій було освоєння колонізованих територій (Велика Британія – США, Португалія – Латинська Америка і т. д.), то від початку ХХ століття міграція почала набувати політичних ознак. Нинішній етап економічної міграції характеризується формуванням основних осередків міграційної активності в таких країнах, як Об'єднані Арабські Емірати (88 % міжнародних мігрантів від усього населення), Катар (75 %), Кувейт (74 %), Ліхтенштейн (63 %), Андорра (60 %), Монако (56 %), Бахрейн (51 %), Сінгапур (45 %), Люксембург (44 %), Саудівська Аравія (32 %), Швейцарія (29 %), Австралія і Нова Зеландія (27 %),

Рис. 1. Кількість міжнародних мігрантів у світі, 1960–2015 роки

Джерело: складено за даними [5, 9].

Мальдіви (26 %), Ізраїль (25 %), Бруней (24 %), Казахстан (20 %) і т. д. В Україні, за даними МОМ, частка міжнародних мігрантів у загальній чисельності населення сягає 12 %) [9]. Статистичні дані МОМ доводять зростання кількості специфічних суспільств, які існують в умовах дуже високого рівня реалізованої просторової мобільності населення. Це можуть бути невеликі острівні держави або території зі специфічним економічним режимом. Для таких суспільств переміщення є нормою, стилем життя, що реалізується в умовах розвиненої інфраструктури (в першу чергу, транспортної).

Активні міграційні процеси підвищують демографічну залежність від міграційного чинника. Особливо це характерно для розвинених держав. Підтверджує це така тенденція: 2000 року частка міжнародних мігрантів у чисельності населення країн із високим рівнем доходу становила 9 %, а 2015 сягнула 15 % [9]. Країни з високим рівнем доходу закономірно є привабливими ареалами притягання людських ресурсів. Як підтверджують дані МОМ, на розвинені країни припадає 71,2 % усіх імміграцій станом на 2015 рік, у тому числі на країни ОЕСР – 51,0 %. Показово, що частка міжнародних мігрантів у структурі населення країн із високим рівнем доходу є вищою за середньосвітове значення (15 і 3 % відповідно) і продовжує стрімко зростати [9]. Основними донорами людських ресурсів залишаються країни з середнім рівнем доходу – 70,1 % у 2015 році (рис. 2). Це відповідає нинішній ієрархії мотивів міграції, основними серед яких є економічні.

Зростання рівня просторової мобільності населення підтверджують також інші показники. В умовах нестабільної ситуації та поглиблення розривів за рівнем добробуту між різними країнами зростає кількість осіб з особливим правовим статусом – біженців, шукачів притулку, внутрішньо переміщених осіб. Це явище навіть стало причиною перегляду стандартів міграційної політики і політики у справах біженців країн ЄС після ситуації безпрецедентного зростання кількості біженців із охоплених війнами країн Африки і Близького Сходу. Станом на 2015 рік у світі нараховувалось понад 16 млн осіб зі статусом біженця, 3 млн шукачів притулку та понад 37 млн внутрішньо переміщених осіб, які реалізували свою просторову мобільність в умовах безвиході, вимушеного пошуку безпечних умов перебування (рис. 3, а).

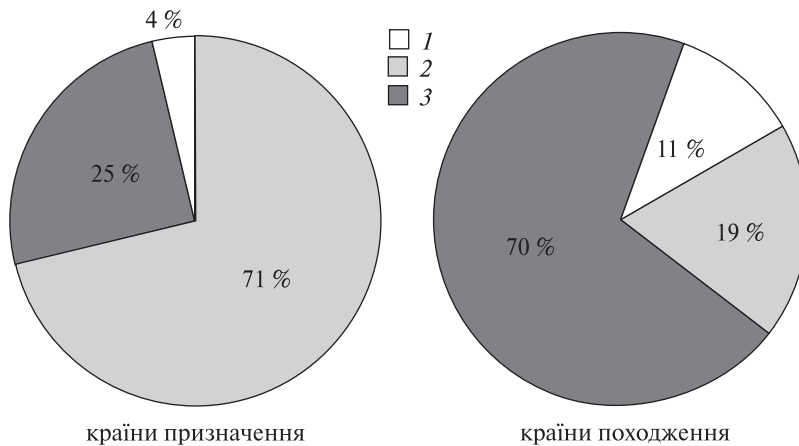

Рис. 2. Розподіл міжнародних мігрантів за рівнем розвитку країн призначення і походження, 2015 рік. Рівень доходу країн: 1 – низький, 2 – середній, 3 – високий

Джерело: складено за даними [9].

Для порівняння, у 2000 році таких осіб налічувалось 12 млн, 948 тис. та 6 млн відповідно [10]. Якщо на початку 2000-х років частка біженців становила 0,3 % від усього населення світу, то в 2015 році сягнула найвищого значення – 0,8 %. Тобто нинішні умови світового розвитку сприяють масовим переміщенням з вимушеною реалізацією просторової мобільності. Особливо вражає зміщення пропорцій у загальній структурі вимушених міграцій на користь частки внутрішньо переміщених осіб (див. рис. 3, б), що свідчить про поширення внутрішніх політичних, воєнних, соціальних, економічних проблем у багатьох країнах світу. Ця проблема торкнулась і України.

Попри вимушені переміщення, зростання рівня просторової мобільності населення підтверджує молодіжний сегмент. Мова йде про збільшення кількості міжнародних студентів. Середньосвітовий показник медіанного віку мігранта – 39 років (станом на 2015 рік, при чому чим розвиненіша країна, тим вік є вищим), але кількість осіб, які здобувають освіту за кордоном, постійно зростає і це суттєво «омолоджує» міграційні процеси. Як підтверджують статистичні дані, кількість міжнародних студентів від початку 1990-х років зросла більше, ніж утричі: у 1990 році – 1,3 млн, у 2000 році – 2,1 млн, у 2014 році – 5,0 млн [11]. Порівнюючи динаміку міграційних процесів (трикратне зростання кількості мігрантів серед усього населення за останні 55 років) бачимо, що молодіжний його сегмент значно швидше підвищує мобільність та часто реалізує її у прагненні здобуття якісної вищої освіти за кордоном.

Постійне зростання інтенсивності міграційних процесів спричинило становлення численних і потужних діаспор. Їхній розвиток супроводжується виникненням другого покоління мігрантів. Такі особи формують специфічну групу – експатріантів, які по-різному себе ідентифікують із країною походження батьків. Частка таких осіб у структурі населення більшості країн світу постійно зростає. Серед країн ОЕСР найвищий показник виявлений для Люксембурга – 43,7 %, Швейцарії – 28,3, Австралії – 27,7, Ізраїлю – 22,6, Нової Зеландії – 22,4, Канади – 20,0, Австрії – 16,7 (дані 2013 року) [12]. Це дуже важливий аспект, який вимагає врахування під час реалізації соціальної, культурної політики відповідних суспільств. Особливого значення він набуває для розвинених держав, які є привабливими з точки зору імміграції.

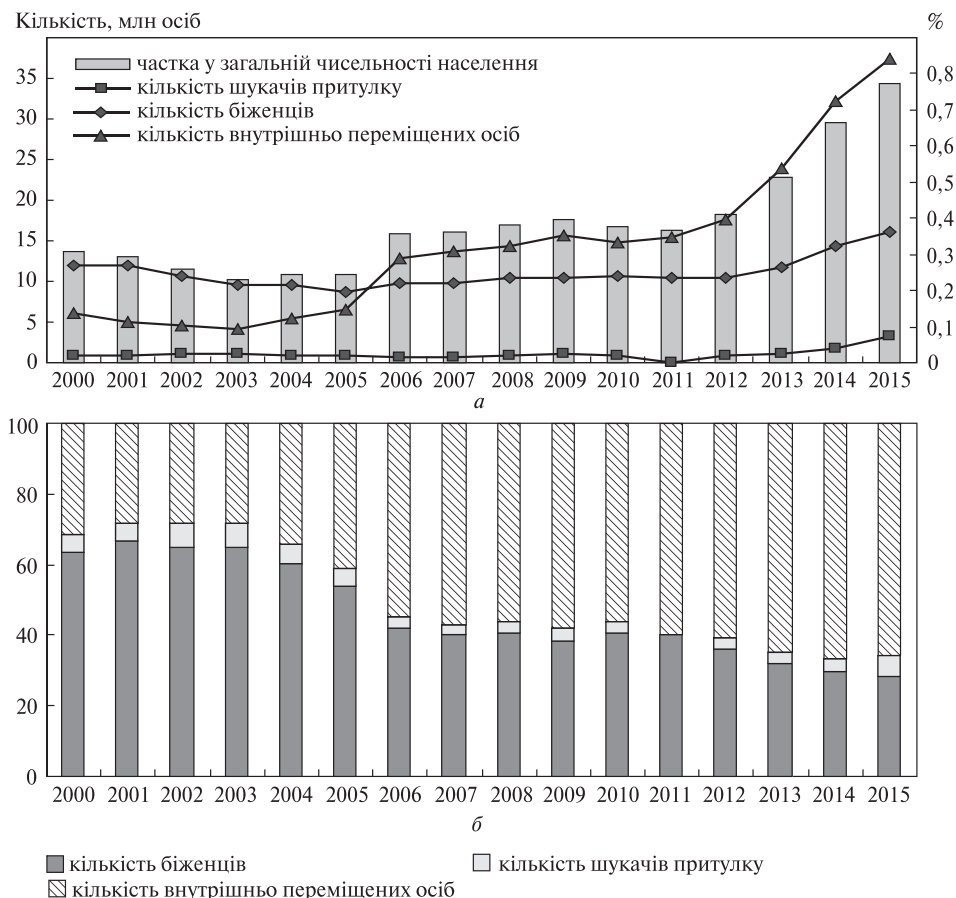

Рис. 3. Кількість біженців, шукачів притулку і внутрішньо переміщених осіб у світі, 2000–2015 роки: а – кількість осіб і сумарна частка (%) у загальній чисельності населення; б – внесок різних категорій мігрантів у загальну кількість вимушених переміщень (%)

Джерело: складено за даними [10].

Альтернативним напрямом реалізації високого рівня просторової мобільності населення є стрімкий розвиток туристичної сфери. Від середини ХХ століття кількість міжнародних туристів зростає у понад 47 разів (рис. 4). У 2015 році, за даними Всесвітньої туристичної організації, налічувалося 1186 млрд міжнародних туристів у всьому світі, що на 5 % більше за показники 2014 року. Якщо в 1950-х роках частка міжнародних туристів у загальній чисельності населення світу становила близько 1 %, то в 2015 році перевищила 16 %. Витрати іноземних туристів складають 6,0 % світового експорту і 5,8 % світового імпорту (дані 2014 року) [13]. Безперечно, туристичний напрям реалізації високого рівня просторової мобільності є ознакою суспільства добробуту, суспільства знань, де потреба подорожей суттєво трансформує систему цінностей сучасної людини і структуру її витрат.

За результатами ретроспективного огляду формування просторової мобільності населення доходимо висновку, що людство нині сягнуло історичного максимуму за

кількістю мігрантів і туристів, продовжуючи зберігати високі мобільні характеристики. Ретроспективний огляд підтверджує інституціоналізацію сприятливих передумов для подальшого зростання рівня просторової мобільності. За таких обставин мобільність повинна слугувати одним із визначальних критеріїв періодизації розвитку людства. Наразі дуже мало фахівців ураховують цю ознаку в еволюційних концепціях, надаючи більшої ваги типу економіки, технологічного укладу, ролі знань та інтелекту. Лише в поодиноких теоретичних обґрунтуваннях мобільність виділена як ознака (індикатор, детермінанта) розвитку. Так, значну роль просторова мобільність відіграє у хвильовій концепції Е. Тоффлера як одна з важливих ознак періодизації розвитку людства. Також мобільність виділяється в освітній парадигмі на підставі того, що низька просторова мобільність накладається на низьку кваліфікаційну мобільність населення.

За умов постійного зростання рівня просторової мобільності населення перед науковцями і фахівцями постає актуальне завдання – обґрунтувати, яким має бути рівень мобільності, чи потрібно його регулювати та впливати на напрями реалізації. Відповідь на ці питання дасть змогу виявити взаємозв'язок просторової мобільності населення з процесами людського розвитку. При цьому проявляється двоїстість сприйняття мобільності. З одного боку, високий рівень мобільності є ознакою розвитку суспільства. Як пише З. Бауман, у сучасному світі мобільність є захищеністю, а високий її рівень – ознакою елітарності [3]. З іншого боку, вимушена мобільність є практикою бідних, проблемних держав (варто лише згадати ситуацію, яка призвела до Європейської міграційної кризи 2015 року, що, по суті, є гуманітарною катастрофою). Існують застороги для країн з перехідною економікою та середнім рівнем доходу, які нині є основними донорами робочої сили у світі, і до яких належить Україна. Для них високий рівень просторової мобільності населення є викликом, що вимагає протидії надмірним міграційним втратам шляхом покращення внутрішніх умов людського розвитку. Тобто сам по собі рівень просторової мобільності не вказує на необхідність запровадження заходів з його регулювання. Для розвинених суспільств висока просторова мобільність є позитивною ознакою, що не може спричинити надмірні міграційні втрати, а для країн, що розвиваються, завищений рівень мобільності часто є ризиком, який потрібно нівелювати. На рис. 5 показані пріоритети регулювання просторової мобільності для різних типів країн. Це узагальнений підхід, який не позбавляє необхідності врахування специфіки розвитку і впливу міграційного чинника для кожного суспільства окремо.

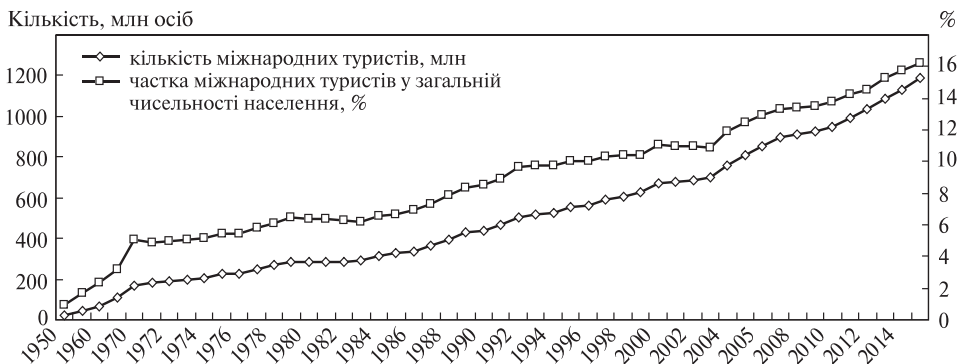

Рис. 4. Кількість міжнародних туристів у світі, 1950–2015 роки

Джерело: складено за даними [13].

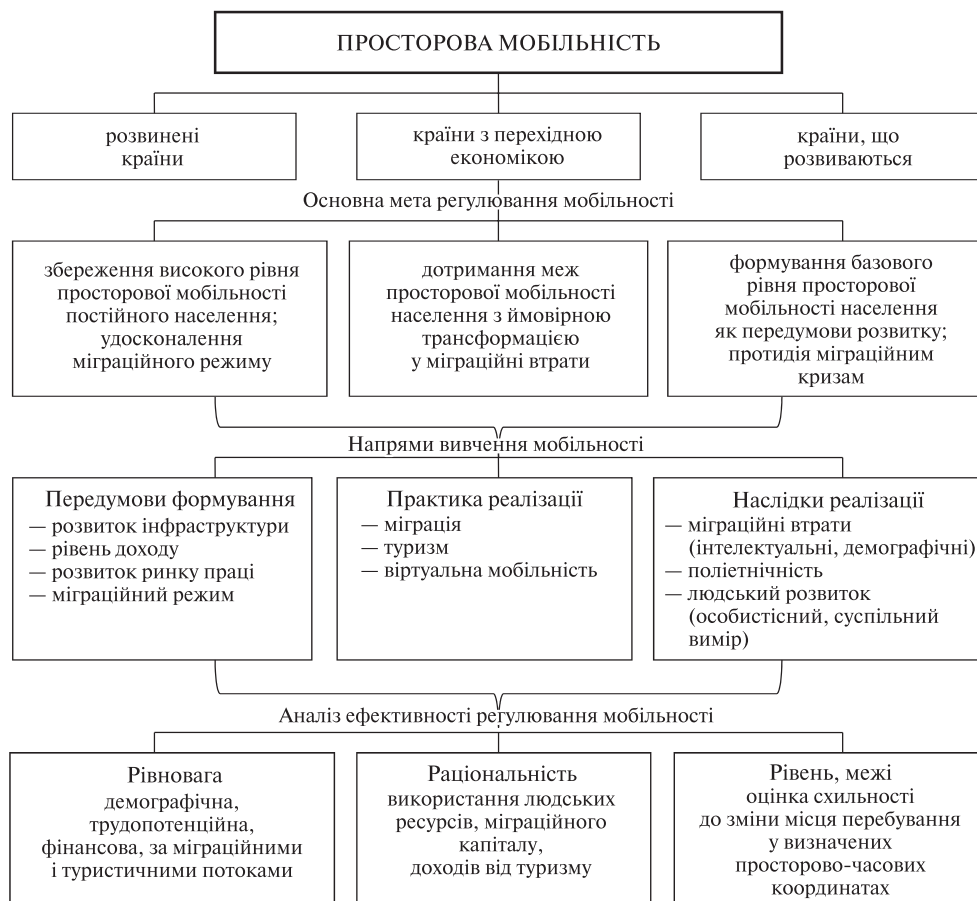

Рис. 5. Необхідність визначення рівня просторової мобільності населення у проблемному контексті

Джерело: складено автором.

Визначення рівня просторової мобільності є необхідним з огляду на негативні наслідки його реалізації в контексті людського розвитку (зокрема, у формі надмірних міграційних втрат). Вважаємо, що має зберігатись такий рівень мобільності, який би забезпечував прогресивні зміни за напрямками: демографічним – підтримка демографічного відтворення за рахунок залучення осіб із інших суспільних систем, трансформації за рахунок цього статеві-вікової структури населення; економічним – перерозподіл робочої сили відповідно до потреб регіональних ринків праці, активізація руху капіталу, в тому числі у формі витрат на туристичні і міграційні послуги; соціальним – забезпечення формування нових комунікаційних, соціальних мереж, соціального капіталу, задоволення потреб пізнання (через туризм); інтелектуальним – задоволення потреб доступу до освітніх послуг, робочих місць із можливостями особистісного розвитку; культурним – забезпечення цілісного розвитку особистості і суспільства, посилення зв'язків у соціумі як реакції на ймовірні міграційні втрати, прагнення самоідентифікації, збереження етнічних особливостей у поліетнічному і полікультурному середовищі.

Висновки. Отже, вивчення ретроспективи формування просторової мобільності населення доводить, що це одна з наріжних ознак розвитку людства. Дані офіційної статистики, інформаційні спостереження підтверджують тенденцію до невпинного зростання рівня просторової мобільності населення, яке все частіше вдається до практик переміщень із метою туризму і міграції. Надалі це може суттєво ускладнити регульованість процесів людських переміщень. Сучасні суспільства до регулювання таких тенденцій поки не готові. Більшість із них, особливо розвинених, які добре розуміють свою привабливість для іммігрантів і туристів, застосовують звичну практику міграційного режиму, що став частиною глобального економічного порядку другої половини ХХ століття [14, с. 96]. За постійного зростання рівня просторової мобільності населення та вимушених міграцій людство може опинитись в умовах неконтрольованого перерозподілу людських ресурсів. Такий процес є деструктивним та вимагає цільового впливу. Тому вкрай важливою є організація на рівні держав (згідно з територіальною специфікою) системного моніторингу з визначенням рівня і допустимих меж просторової мобільності населення. Такі дані слугуватимуть науково-інформаційною основою реалізації державної міграційної політики на етапі протидії міграційним втратам.

У подальших дослідженнях автор планує розвивати теоретико-методологічні основи формування і реалізації просторової мобільності населення з одночасним напрацюванням понятійно-термінологічного апарату та класифікацією видів мобільності.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Сардак С.Е.* Глобальна регуляторна система розвитку людських ресурсів : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / С.Е. Сардак. – Київ, 2014. – 36 с.
2. *Стрюк М.І., Семеріков С.О., Стрюк А.М.* Мобільність: системний підхід / М.І. Стрюк, С.О. Семеріков, А.М. Стрюк // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2015. – 49, вип. 5. – С. 37–70.
3. *Бауман З.* Глобализация. Последствия для человека и общества / Зигмунт Бауман ; Пер. с англ. – М. : Весь Мир, 2004. – 188 с.
4. *Massey D.S.* Patterns and Processes of International Migration in the 21st Century / D.S. Massey. – USA : University of Pennsylvania, 2003. – 42 p.
5. International migration of labour: The missing link in globalization / Piyasiri Wickramasekara [Електронний ресурс]. – Heinrich-Böll-Stiftung. – Режим доступу : <https://heimatkunde.boell.de/20-11/05/18/international-migration-labour-missing-link-globalization>
6. *Курунова Ю.О.* Міжнародна міграція робочої сили як чинник економічного розвитку країн (на прикладі міграційних потоків між ЄС і Україною) : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.02 / Юлія Олександрівна Курунова. – Одеса, 2015. – 216 с.
7. *Усанова Л.А., Усанов І.В.* Людина як метаріч у суспільстві споживання / Л.А. Усанова, І.В. Усанов // Філософські обрії. – 2007. – № 17. – С. 97–109.
8. Current World Population [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worldometers.info/world-population/>
9. International migration report highlights 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2015_Highlights.pdf
10. Refugee and Asylum Seeker Populations by Country of Origin and Destination, 2000-15 / Migration Policy Institute [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.migrationpolicy.org/programs/data-hub/charts/refugee-and-asylum-seeker-populations-country-origin-and-destination?width=1000&height=850&iframe=true>
11. The state of international student mobility in 2015 [Електронний ресурс] / ICEF Monitor. – Режим доступу : <http://monitor.icef.com/2015/11/the-state-of-international-student-mobility-in-2015/>

12. Foreign-born population [Електронний ресурс]. – OECD data. – Режим доступу : <https://data.oecd.org/migration/foreign-born-population.htm#indicator-chart>
13. World Development Indicators: Travel and tourism [Електронний ресурс] / The World Bank. – Режим доступу : <http://wdi.worldbank.org/table/6.14>
14. Тюрюканова Е. Современный миграционный режим и его особенности в России / Е. Тюрюканова // Методология и методы изучения миграционных процессов : Междисциплинарн. учеб. пособ. // под ред. Ж. Зайончковской, И. Молодиковой, В. Мукомеля; Центр миграционных исследований. – М., 2007. – С. 94–113.

REFERENCES

1. Sardak, S.E. (2014). Hlobal'na rehulyatorna systema rozvytku lyuds'kykh resursiv [Global regulatory system for human resources development]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Stryuk, M.I., Semerikov, S.O., & Stryuk, A.M. (2015). Mobil'nist': systemnyy pidkhid [Mobility: systematic approach]. *Informatsiyni tekhnolohiyi i zasoby navchannya – Information technology and learning tools*, 49, 5, 37-70 [in Ukrainian].
3. Bauman, Z. (2004). *Hlobalyzatsyya. Posledstvyia dlya cheloveka y obshchestva [Globalization. The consequences for person and society]*. Moskva: Ves' Myr. [in Russian].
4. Massey, D.S. (2003). *Patterns and Processes of International Migration in the 21st Century*. University of Pennsylvania, USA [in English].
5. Wickramasekara, P. International migration of labour: The missing link in globalization. *Heinrich-Böll-Stiftung - Heinrich Böll Foundation*. (n.d.). heimatkunde.boell.de. Retrieved from <https://heimatkunde.boell.de/2011/05/18/international-migration-labour-missing-link-globalization> [in English].
6. Kurunova, Yu.O. (2015). *Mizhnarodna mihratsiya robochoyi syly yak chynnyk ekonomichnoho rozvytku krayin (na prykladi mihratsiynykh potokiv mizh YeS i Ukrayinoyu) [International labor migration as a factor of economic development of countries (for example, migratory flows between the EU and Ukraine)]*. Candidate's thesis. Odesa [in Ukrainian].
7. Usanova, L.A., & Usanova, I.V. (2007). Lyudyna yak metarich u suspil'stvi spozhyvannya [Man as an objective thing in consumer society]. *Filosofs'ki obryi – Philosophical horizons*, 17, 97-109 [in Ukrainian].
8. Current World Population. (n.d.). *worldometers.info*. Retrieved from <http://www.worldometers.info/world-population/> [in English].
9. International migration report highlights (2015). *un.org*. Retrieved from http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2015_Highlights.pdf [in English].
10. Refugee and Asylum Seeker Populations by Country of Origin and Destination, 2000-15. Migration Policy Institute. (n.d.). *migrationpolicy.org*. Retrieved from <http://www.migrationpolicy.org/programs/data-hub/charts/refugee-and-asylum-seeker-populations-country-origin-and-destination?width=1000&height=850&iframe=true> [in English].
11. The state of international student mobility in 2015. ICEF Monitor. (2015). *monitor.icef.com*. Retrieved from <http://monitor.icef.com/2015/11/the-state-of-international-student-mobility-in-2015/> [in English].
12. Foreign-born population. OECD data. (n.d.). *data.oecd.org*. Retrieved from <https://data.oecd.org/migration/foreign-born-population.htm#indicator-chart> [in English].
13. World Development Indicators. Travel and tourism. The World Bank. (n.d.). *wdi.worldbank.org*. Retrieved from <http://wdi.worldbank.org/table/6.14> [in English].
14. Tyuryukanova, E. (2007). Modern migration regime and its particularly in Russia. *Methodology and methods of the study of migration processes*. Zh. Zayonchkovskoy, Y. Molodykovoy, & V. Mukomelya (Ed.); Tsentr migratsionnykh issledovaniy. Moscow. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції журналу 12.12.2016.